Опозиционно-предизвикателно поведение при децата: Прояви, особености и подкрепа

Опозиционно-предизвикателното разстройство (ОПР) е поведенческо разстройство, което се характеризира с устойчив модел на противопоставяне на възрастните, отказ от спазване на правила, раздразнителност, гневни реакции и предизвикателно поведение. То се среща най-често в детска и юношеска възраст и може да затруднява отношенията на детето с родители, учители и връстници.

Важно е да се знае, че **не всяко дете, което е непослушно, упорито или проявява силен характер, има опозиционно-предизвикателно разстройство.** За диагнозата са необходими определена продължителност, интензивност и влияние на поведението върху ежедневното функциониране.

1. Как се проявява ОПР?

Симптомите обикновено се групират в три основни категории.

А. Раздразнителност и гневни реакции

Детето:

- Често губи самообладание.
- Лесно се ядосва и реагира прекомерно на малки поводи.
- Изглежда обидено, раздразнено или постоянно недоволно.
- Трудно се успокоява след конфликт.
- Често изпитва гняв или негодувание.

Б. Предизвикателно и противопоставящо се поведение

Детето:

- Често спори с възрастните и оспорва техните изисквания.
- Отказва да изпълнява правила или инструкции.
- Съзнателно провокира другите или ги дразни.
- Прехвърля вината за собствените си грешки върху околните.
- Реагира негативно на ограничения и авторитет.

- Умишлено влиза в конфликти, особено когато се чувства контролирано.

В. Отмъстителност
Детето:
- Проявява отмъстително поведение.
- Умишлено прави нещо, за да нарани или разстрои човек, когото смята за несправедлив към него.
- Многократно се стреми да си „върне“ за преживяна обида.

ВАЖНО! За клиничната оценка е важно да се установи дали тези прояви са устойчив модел на поведение, а не единични реакции в период на стрес или промяна.

2. Как се поставя диагнозата?
Според диагностичните критерии се търси наличие на поне четири симптома от посочените категории, проявяващи се във взаимодействието с поне един човек, който не е брат или сестра.
Симптомите трябва да са налице **най-малко шест месеца**.
Честотата на проявите се оценява спрямо възрастта и развитието на детето:
- При деца под 5 години поведението обикновено трябва да се проявява през повечето дни.
- При деца на 5 и повече години обикновено се наблюдава поне веднъж седмично.

Това са ориентири от диагностичните критерии, а не достатъчно основание сами по себе си за поставяне на диагноза. Освен това се оценяват и интензивността на симптомите, контекста и отражението им върху живота на детето.

Степени на тежест
Тежестта се определя според броя на средите, в които се проявяват симптомите:
- **Лека степен:** симптомите се наблюдават в една среда, например само вкъщи.
- **Умерена степен:** проявяват се в поне две среди, например вкъщи и в детската градина.
- **Тежка степен:** наблюдават се в три или повече среди.

ВАЖНО! Това разграничение е важно, защото едно дете може да проявява силно противопоставяне само спрямо конкретен възрастен, докато в други отношения функционира добре.

3. Какви са причините за ОПР?
Няма една-единствена причина. Обикновено се разглежда взаимодействието между темперамента, развитието на нервната система, семейната среда и социалните преживявания.

Индивидуални фактори
- Трудности в емоционалната регулация.
- Ниска толерантност към фрустрация.
- Импулсивност и затруднен контрол на реакциите.
- Трудности в разпознаването и изразяването на емоциите.
- Съпътстващи нарушения на вниманието или развитието.

Семейни и средови фактори

- Продължителни конфликти между детето и възрастните.
- Непоследователни правила и граници.
- Прекомерно наказание или силно конфликтни отношения.
- Продължителен стрес, семейни промени или преживяна травма.
- Трудности в отношенията с връстници и в училищната среда.

ВАЖНО! ОПР не означава автоматично лошо възпитание. Семейната среда може да влияе върху поведението, но не е единствената причина за възникването му.

4. С какво се различава от други състояния?

Това е особено важно при психологическата оценка на деца, защото различни затруднения могат да изглеждат като опозиционно поведение.

Състояние	Основни характеристики	Как се различава от ОПР
ОПР	Спорове, гняв, противопоставяне, отмъстителност	Водещ е устойчивият модел на конфликтно и предизвикателно поведение
СДВХ	Импулсивност, невнимание, хиперактивност	Детето може да не изпълнява инструкции поради разсеяност или импулсивност, а не поради противопоставяне
Разстройство от аутистичния спектър	Трудности в социалната комуникация, повтарящо се поведение, потребност от предвидимост	Отказът може да е свързан със сензорно претоварване, промяна в рутината или трудност да разбере очакването
Тревожни разстройства	Страх, избягване, телесни оплаквания, напрежение	Привидният отказ може да е защитна реакция срещу тревожност
Разстройство на поведението	По-сериозно нарушаване на правата на другите и на основни социални норми	Може да включва агресия, жестокост, разрушаване на имущество или сериозни нарушения на правилата

Тези състояния могат да се срещат и едновременно. Например дете със СДВХ може да има и ОПР.

ВАЖНО! Особено важно е да не се интерпретира всяко несъгласие или отказ като умишлена провокация. Понякога зад поведението стоят трудности, с които детето все още няма умения да се справя.

5. Как се проявява ОПР в детската градина или училище?

Полезно да се наблюдават конкретните ситуации, в които възниква поведението. Например детето:

- Отказва да изпълнява инструкции от учителя.
- Влиза в продължителни спорове за ежедневни правила.
- Реагира с гняв, когато му бъде поставена граница.
- Провокира други деца или възрастни.

- Обвинява околните за възникнали конфликти.
- Трудно приема корекция или забележка.
- Засилва противопоставянето, когато възрастният настоява за изпълнение.

При оценката е важно да се установи дали поведението се проявява спрямо различни възрастни и в различни ситуации, или е ограничено до определен човек, задача или среда.
Например отказът да се включи в групова дейност може да се дължи на опозиционно поведение, но също и на езикови затруднения, тревожност, сензорно претоварване, прекомерна трудност на задачата или неразбиране на инструкцията. Затова **наблюдението на функцията на поведението е също толкова важно, колкото и описанието на самото поведение.**

6. Как се работи с дете с ОПР?

Основната цел не е детето да стане безусловно послушно, а да развие умения за емоционална регулация, сътрудничество, приемане на граници и решаване на конфликти.

Подходи с добра доказателствена подкрепа

1. Обучение на родителите за управление на поведението

Родителите се учат да поставят ясни и последователни граници, да използват конкретни инструкции и да подкрепят желаното поведение. В ранна детска възраст родителските интервенции са сред основните подходи с доказана ефективност.

2. Когнитивно-поведенчески подходи

При подходяща възраст и ниво на развитие се работи върху:

- Разпознаване на гнева и ранните сигнали за ескалация.
- Развитие на самоконтрол.
- Толерантност към фрустрация.
- Решаване на проблеми.
- Разглеждане на алтернативни реакции в конфликтни ситуации.

3. Подкрепа в образователната среда

Полезни са:

- Кратки и ясни инструкции.
- Предварително обяснени правила.
- Предвидима структура на деня.
- Ограничен избор между приемливи възможности.
- Положително подкрепление за конкретно желано поведение.
- Спокойни и последователни реакции на възрастните.

4. Работа върху отношенията

Целта е да се прекъсне цикълът, при който възрастният настоява все по-силно, а детето се противопоставя все по-интензивно, като конфликтът завършва с наказание или отстъпление.
Това не означава да се премахват границите. Означава те да се поставят без излишна конфронтация.

ВАЖНО! При съмнение за разстройство е необходима цялостна клинична оценка от квалифициран специалист. Самото наличие на няколко симптома не е достатъчно за диагноза.